

Yüzyıl Başı ve Cumhuriyet Dönemi Kadıköy'ün Mimarlık Mirası

Zafer Akay

Kadıköy de tıpkı İstanbul'un tarihsel yarımadası, Ankara, İzmir, Antakya ve birçok başka önemli Anadolu kenti gibi unutulmuş bir geçmişin üzerinde pek de farkında olmadan oturuyor. Hepsinin ortak bir özelliği, farklı katmanlar üzerinde sessizce uyuyan Osmanlı dönemi konut dokuları çoğunlukla 20. yüzyılın ortalarında vahşice ortadan kaldırılıp yerlerini çok katlı apartmanlara bırakırken “arkeolojik alan” kavramlarının da yeni yeni fark edilmeye başlanmış oluşu. Surlarının sökülüp Valens kemeri ve hamam inşaatında kullanıldığını düşünürsek tarihin de Khalkedon'a çok da insaflı davranmamış olduğunu anlayabiliriz. Tarihi, belki bugün de bütün acımasızlığıyla sürmekte olan bir yıkım döngüsü olarak görürsek, Khalkedon surlarını oluşturan taşların muhtemelen bugün İstanbul Büyükşehir Belediyesi binasının yerinde bulunan bu hamamın yıkıntılarından nerelere

taşınmış olduğuna dair bazı varsayımlar öne sürülebilir. Surlarının konumunun zar zor tespit edildiği bu ortamda Khalkedon'un sur içinde veya dışındaki anıtsal yapılarının konumlarını tespit etmenin oldukça zor olduğunu da kabul etmek gerek. Muhtemelen o eski pagan tapınakların yerinde bugün başka dini yapılar, belki camiler bulunuyor, agoralar muhtemelen yapılaşmış, belki kısmen açık alan olarak kullanılıyor (Türkoğlu, 2019). Bütün bu yıkım çılgınlığı bir yandan sürerken bazı yapıların da işlevlendirme sorunu olması elbette ilginç.

Osmanlı döneminde oldukça sakin bir Rum yerleşmesi olarak görünen Kadıköy'ün, 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Moda Burnu çevresinin Tubini ve Lorando'lar gibi önemli Levanten aileler tarafından keşfiyle birlikte, yerleşim alanı olarak büyümeye ve donanım olarak gelişmeye başladığını görüyoruz. Yüzyıl başında yoğunlaşan yapı faaliyetinin önemli bir boyutu da Kadıköy çevresinde, özellikle Bağdat Caddesi boyunca uzanan yazlık köşkerin getirdiği hareketlilik sonucu, vapur seferlerinin de başlamasıyla, bölgenin zamanla cazip bir yerleşim alanı haline gelmesi. Bu dönemde özellikle doğal güzellikleri anılarda çokça yer almış ve dönemin birçok ismi, örneğin vapura biner binmez kendisini gecelik entarisi ve terliklerini giymiş gibi rahat hisseden Ahmet Haşim gibi Kadıköy'ü çok benimsemiş (Göze, 2007:73). Kadıköy merkezindeki rıhtım dolgusu kuşkusuz çok önemli bir aşama. Bu dolgu sonrası, bugün birkaç örneğine rastlayabildiğimiz kâgir Rum evlerinin oluşturduğu konut dokusu giderek bir alt merkez olarak önem kazanırken, II. Meşrutiyet'in imar hamlesini oluşturan sahil dolgusu, Eski İskele, Şehremaneti yapıları Kadıköy'e ilk modern simgelerini kazandırmış oldu.

Hal binasının ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1925-27'de yapıldığı anlaşıyor. Yıllarca kullanılmaması bir soruna dönüşen hal binası, sonunda itfaiyeye veriliyor. Hal yatırımı

Rıhtım Dolgusu, 1914
(kartpostal).

Kuşdili Caddesi
(kartpostal).

mını dönemin İstanbul Belediyesinin bütçe-sinden fedakârca ayrılmış kaynakla gerçekleştirmiş dönemin yöneticilerinin bir ileri görüşü olarak takdir eden Zeki Sayar, 1938 tarihli yazısında çarşıya uzak olması dolayısıyla yer seçiminin hatalı olduğunu ve yanlış planlandığını söyleyerek yeniden kullanıma girebilmesi için ayrıntılı önerilerde bulunmuştur. Kendisi de İzmir Hali yarışmasını, gerçekleştirilemeyen betonarme kabuk projesiyle kazanmış olan Sayar'ın eleştirilerinden en önemlisi, teşhir holünün bakımı zor olmaktan başka çatının da iklimsel olarak uygun olmayan çelikcam olarak yapılmış olmasıydı (Sayar, 1937). Bir başka önemli konu da, o yıllarda henüz tüm yolların açılmamış olması dolayısıyla yeterli ulaşım olanaklarına sahip olmamak olarak açıklanmıştır. Yakın zamanlarda hal binası yine oldukça önemli bir kültürel işlev kazansa da içe dönük bir tiyatro yapısı olarak kullanıldı. İtalyan mühendis Umberto Ferrari tarafından tasarlandığı yeni bulunan ad yazıtından öğrenilen, I. Milli etkisinde *art-deco* tarzı özelliği gösteren yapı, bugün yine Hal-dun Taner Kültür Merkezi olarak yenilenmeyi beklemekte.

Dönemin saray baş mimarı Vedat Bey'in bir çizimini andırsa da daha çok dönemin iskelelerini tasarlayan Ali Talat Bey'in tasarımı olma ihtimali üstünde durulan iskele yapısı, bugün Beşiktaş hattındaki yoğun yolcu trafiğine hizmet etmeyi sürdürüyor. Vedat Bey'in yardımcısı olarak tanıdığımız Evkaf mimarı Yetvart Terziyan tasarımı olarak kabul edilen

Kadıköy Hali,
Umberto Ferrari,
1927 (kartpostal).

Kadıköy Hali,
Umberto Ferrari,
1927, detay
(Fotoğraf: Zafer Akay).

iskelenin karşısında konumlanmış Şehremaneti binası ise kütüphane olarak Kadıköy Belediyesi tarafından yeniden işlevlendirilerek yaşamını sürdürmekte. Şehremaneti yapısının hemen yanındaki, yapısal özelliklerinden ve *Arkitekt*'te verilen bilgilerden yola çıkarak, Faruk Çeçen'in tasarımlarından biri olduğunu çıkarabileceğimiz Vergi Dairesinin de yine

Nazım Hikmet Kültür
Merkezi, 1912
(Fotoğraflar: Zafer Akay).

Süreyya Operası,
Keğam Kavafyan,
1927 (Fotoğraf: Ayşe
Yılmaz).

benzer bir biçimde işlevlendirilmesi bekleniyor (Anonim, 1946). Yapının Seyfi Arkan tasarımı olabileceği varsayımı bazı kaynaklarda yer alsa da, gerek *Arkitekt*'teki metinde uygulandığı belirtilen, bugün taş kaplamalı olarak Deniz Müzesine dönüştürüldüğünü bildiğimiz Beşiktaş, gerekse projeleri yayımlanmış olan Mercan Vergi Dairesi yapıları ile hemen hemen aynı yapısal özellikleri taşıması dikkat çekicidir. Uygulanamadığı anlaşılan Üsküdar Şubesi yerine benzer bir projenin Kadıköy'de uygulanmış olması olası görünmektedir. Bölgede daha küçük ölçekli de olsa, en ilginç Rebii Gorbon'un Elektrik Evi adlı ticari yapısı olan, Cumhuriyet döneminin birkaç yapısının daha bulunduğunu ancak bunların daha sonra kaldırılmış olduğunu bilmekteyiz (Akay, 2011).

Kadıköy'ün yüzyıl dönümü simgelerinden 1911 tarihli Surp Levon Ermeni Katolik Kilisesinin yakınında yer alan, bugün Nazım Hik-

Kadıköy Halkevi,
Rüknettin Güney, 1938
(kartpostal).

Kadıköy Halkevi,
cephe detayı
(Fotoğraf: Zafer Akay).

Kadıköy Halkevi,
iç mekân (Fotoğraf: Açelya
Bölükçü).

met Kültür Merkezi olarak kullanımda olan Anarad Hıgutyun Rahibe Okulu da dönemin anıtsal yapılarından biridir. 1902'de kullanıma açıldığı düşünülen yapının tarihi doğruysa özellikle cephe kaplamalarının Cumhuriyet döneminde önemli bir yenileme gördüğünü düşünmek gerekir. 1987-2004 arasında boş kaldığı bilinen yapı, yoğun kullanılan bir kültür odağına dönüşmüş olarak birçok açıdan iyi bir yeniden işlevlendirme örneği sayılmalı. Bazı eklentiler yapılmış olsa da yapının özgün detayları çoğunlukla korunmuş görünmektedir. Bahariye Caddesi üzerinde çok önemli bir simge yapı olan Süreyya Sineması da özgün kullanımını kaybetmesinin ardından proje danışmanı Ersen Gürsel, proje müellifi Cafer Bozkurt, iç mimar Metin Deniz ve Kadıköy Belediyesinin değerli çabalarıyla kente yeniden kazandırılmıştır (Anonim, 2008). Yapıyı yaptıran Süreyya İlmen'in isteğiyle yapının Champs Elysees Operası'nın bir kopyası olarak Mühendis Keğam Kavafyan tarafından tasarlanmış olması dönemin mimarlık çevrelerinde eleştirilmiş olsa da Kadıköy'ün kültür hayatında vazgeçilmez bir yeri olduğunu kabul etmek gerek. Yapının gerek iç duvarlarında, gerekse cephesinde yer alan resim ve süslemeler Naci Kalmukoğlu'nun özgün katkılarıdır (Atılgan, 2019). Süreyya Sinemasının tanımladığı bir kültür aksı olan Bahariye Caddesi'nde, 1938'de bir yarışma sonucu gerçek-

leştirilmiş olan, Rüknettin Güney'in Kadıköy Halkevi de yer alır. Bir kısmı Adliye kullanımına girmiş ve bir ölçüde bozulmuş olan bu çok değerli yapının yakın zamanda tekrar bütünlük kazanması ve çevre düzeninin yenilenmesi sevindiricidir. 1950'lerden sonra Halk Eğitim Merkezi adını taşımaya başlayan, yoğun kullanımdaki yapının halen özgün detayları çoğunlukla korunmakta olsa da, sadece cephenin farklı renklerde boyanması değil, iç ve dışta yapılan niteliksiz eklentilerle değerini koruyabildiği kuşkuludur. Bahariye Caddesi'nin önemli bir simge yapısı da apsis duvarı caddeye vermiş olan 1902 tarihli Aya Triyada Kilisesidir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk mezunları arasında sayabileceğimiz Velisarios Makropulos'un tasarımı olan, Taksim'deki Aya Triyada'nın küçük bir modeli olması öngörölmüş yapının iç mekân tasarımı ve süslemeleri dönemin çok özgün yapıtları olarak dikkat çekicidir.

Kadıköy 1930'ların sonunda önemli bir planlama çabasına da sahne olmuştur. Bu dönemde Henri Prost yönetimindeki İstanbul Belediyesi İmar Bürosu mimarlarından Sabri Oran tarafından gerçekleştirilen "Kadıköy İmar Planı Etüdü" bugün çoğunlukla gerçekleştirilmiş olan ana arterlerin açılmasını sağlamış görünür. O dönemde Paul Bonatz'ın öğrencisi olarak eğitimini Stuttgart'ta tamamlamış genç bir mimar olan Sabri Oran'ın, Kadıköy'ü, çevresinde oluşan yeni konut alanlarının bağlandığı, Anadolu yakasının modern kent merkezi olarak geliştirmeye çalıştığı anlaşılır (Oran, 1938). Sabri Oran'ın planlamasının bir parçası olan ayrıık düzen konut alanlarının kısmen gerçekleşmiş olduğu anlaşılıyor. Açılan yolların ayrııntılı olarak açıklandığı *Arkitekt*'te de yayımlanmış olan plan raporunun ilginç detaylarından biri de Moda'yı Mühürdar'a bağlayan "yeşil sahil yolu"nın sakin kalması için otomobillerin geçmesine engel olacak tedbirlerin alınması isteğidir. Feribot sistemine ilişkin birçok radikal önerinin yer aldığı raporun bir başka ilginç detayı da planın hal binasının kaldırılmasını önermesidir.

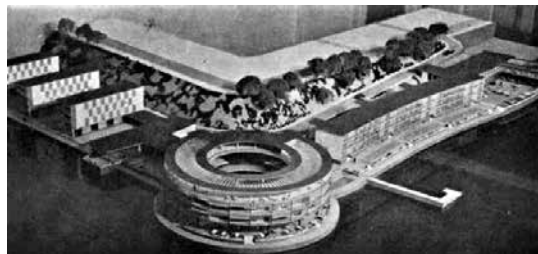
Antik Khalkedon surlarının sınırladığı konut dokusunun hemen güneyinde yüzyıl dönümünde tümüyle Levanten kültürünün etkisinde oluşan, kayalıklar üzerinden Adalar'a bakan Moda sayfiye yerleşiminin, Kadıköy'ün merkez olarak önem kazanmasına önemli bir etkisi olduğu açık. Buradaki erken dönem

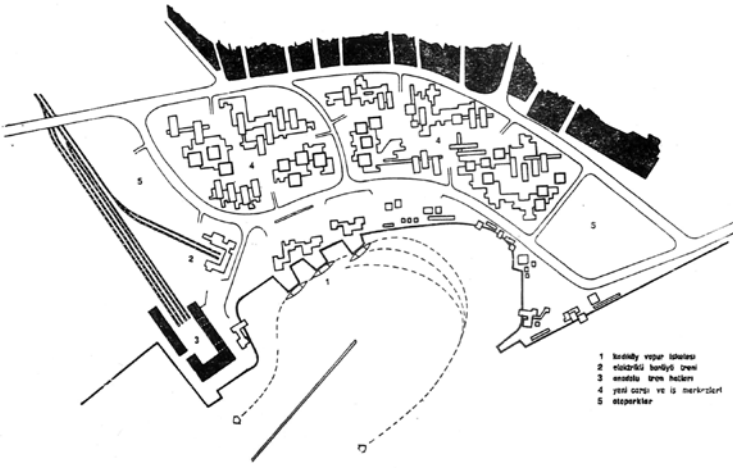
Aya Triyada Kilisesi, Kadıköy, Velisarios Makropoulos, 1902 (Fotoğraf: Zafer Akay).

yapılardan Notre Dame L'Assomption Kilisesi'ni gerçekleştiren mimar Barborini'nin, bugüne kalmamış başka bazı yapıları da bu çevreye kazandırmış olabileceği düşünülüyor. Moda'ya damgasını vuran bir başka önemli mimar da aynı zamanda semtin sakinlerinden olan, Paris'te eğitim görmüş Rum mimarlardan biri olan Konstandinos Pappas. 1960'larda Kadıköy ile birlikte bir dönüşüm yaşamaya başlayan bölgeyi Maruf Önal söyleşisinde birinci ağızdan veciz bir biçimde anlatmış:

Kadıköy İmar Plan Etüdü, Sabri Oran, 1938 (*Arkitekt*, 1938/12).

Moda Deniz Kulübü, Emin Onat, 1957, maket (*İstanbul Kitabı*)

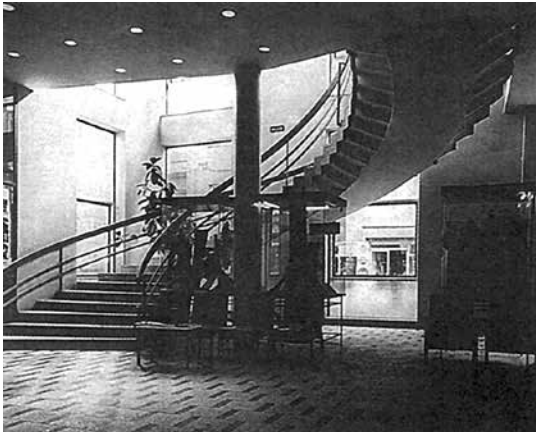
Kadıköy Koyu
Geliştirme Önerisi,
İrfan Bayhan, 1963
(*Arkitekt*, 1968/2)

“(Kadıköy) Yeni yeni dönüşmeye başlamıştı ve kat karşılığı işi daha başlamamıştı, bahçe içinde konaklar vardı, bir takım eski yapılar vardı. Birtakım yabancılar, İngilizler filan konaklarda otururlardı. Kadıköy’ün Moda tarafı, daha seçkince bir kalabalığın oturduğu bir yerdi. Sonra onlar yıkıldı, apartmanlar fişkırmaya başladı.” (Anonim, 2006:103)

Reks Sineması,
Maruf Önal, 1961
(Mimarlar Odası İstanbul
Şubesi Arşivi).

Reks Sineması,
fuaye merdiveni
(Mimarlar Odası İstanbul
Şubesi Arşivi).

Kadıköy ve Moda’nın 1950’lerden başlayarak, 1960’larda kat karşılığı konut yapım sisteminin yaygınlaşmasıyla iyice hızlanarak önemli bir kent içi göçe konu olduğu kabul edilir. Hızlı sanayileşmeyle tetiklenen bu göç ve kentsel nüfus artışında Kadıköy bölgesinin Anadolu’ndan göç almadığı, bunun yerine özellikle Tarihsel Yarımada’dan önemli bir nüfus kayması gerçekleştiği düşünülür. Moda’nın sembolü olan Emin Onat’ın 1950’lerdeki kapsamlı projesinin sadece iyi gerçekleştirilmemiş küçük bir bölümü olan Moda Deniz Kulübü binası bir dönemin anılarını yaşatmakta. Onat’ın 1957 tarihli projesiyle yapımına başlanan yapının 1960’da durdurulduğu, 1980 sonrasında yeniden başlanarak tamamlandığı bilinmekte (Atılğan, 2019:192). Vedat Bey’in tasarımı olan mendirek üstünde konumlanmış Moda İskelesi de yakın zamanda kullanıma girmiş ve üst katı kütüphane olarak kullanım kazanmış oldu.

1968’de tekrar gündeme geldiği anlaşılan Kadıköy rıhtım bölgesindeki sahil dolgusu hakkında *Arkitekt*’te yer alan bir başka ilginç yayın da, 1960’lı yıllarda *Arkitekt*’te çeşitli projeleriyle yer alan İsviçre’de mimarlık eğitimi almış olan ve İstanbul’a çeşitli ölçeklerde yapılar kazandırmış olan İrfan Bayhan’ın “Kadıköy Koyu Üzerine bir Deneme” başlıklı önerisidir (Bayhan, 1968). Bu önerinin bugün YTÜ adını almış olan İYTO ihtisas öğrencileri tarafından hazırlanmış projeleri yansıtmakta olduğu anlaşıyor. Önerinin radikal yanlarından biri iskelelerin Haydarpaşa yönüne yaklaştırılarak, kent içi ulaşımında yoğun kullanımı önerilen elektrikli banliyö treni için ayrı bir istasyon oluşturulmasıdır. Dolgunun genişletilmesiyle oldukça büyük bir ticari yapı alanı oluşmakta, tarihi doku oldukça geride kalmaktadır. Cumhuriyet öncesi dolgusunda yer alan farklı dönemlerin yapılarından hiçbirisinin yeni tasarımda dikkate alınmayışı da dönemin özelliklerinden biri olarak yorumlanabilir.

Süreyya ve Opera sinemalarından sonra Kadıköy’ün üçüncü sineması olarak bir kilisenin temelleri üzerinde, 1961’de inşa edilmiş olan Reks Sineması, Maruf Önal’ın simgesel modernist bir tasarımı olarak kuşkusuz semtin en önemli modern kültür mekânlarından biriydi. Sadece alt ve üst fuaye zeminlerine basarak taşıtılan balansmanlı merdiven, yapının en ilgi çekici ögesi olarak tanımlanabilir (Coşkun, 2010). Bugünlerde yıkımı bekleyen

yapının muhteşem helezoni fuaye merdiveni ve dönemin özelliğini mükemmelen yansıtan salonu, ne yazık ki geleceğe kalamıyor (Anonim, 2006:101-102). Yakın bir tarihte 1960'ta bir yarışma ile projesi elde edilmesi amaçlanmış olan bugün Kadıköy Anadolu Lisesi adını taşıyan dönemin Moda Koleji bir başka savaş sonrası modern yapı olarak önemlidir. Gökçetin Kanra ve Ercan Evren'in jüriye birçok açıdan eleştirilmesine karşın 1. Ödül almış olan, alçak kütlelerden oluşan projesinin gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır (Anonim, 1960:52-53). Yapı kompleksi bugün yeniden yapıma sürecindedir. Kadıköy merkezinin son kalan boş alanlarındayken, bir zamanlar gençlerin top oynadığı bir alanda 1980'lerde, özel kişiler tarafından yapılan fakat sonra Kadıköy Belediyesine devredilen, tasarımcısı bilinmeyen Caferağa Spor Salonu, biraz bakımsız kalmış olsa da oldukça özgün bir yapı görünümündedir. Bu yapının yıkılmasını öngören yarışma sonucunda elde edilen projenin daha alçak bir yapı önermiş olması bir tartışma konusu olmuş, süreç ilerlememiştir (Atılğan, 2019:177).

Giderek kullanım yoğunluğu artan Kadıköy'ün bu simgesel yapılarının kimisi iyi bir yeniden kullanım şansına kavuşmuş, kimisi de öneriler beklemekte. İstanbul'un yeni kültürel merkezi ve aynı zamanda da kuşkusuz en kültürlü ilçelerinden biri olarak tanımlayabileceğimiz Kadıköy, katılımcı planlama süreçlerini gerçekleştirmek için en uygun ortamlardan biri sayılmalı. Bir yandan siyaset kültüründeki gelişme, bir yandan da iletişim teknolojilerindeki yenilikler bu önemli merkezin gereksinimlerini doğru belirlemek ve toplumun önceliklerini saptamak için umut vermeli. ■

Zafer Akay, Y. Mimar, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

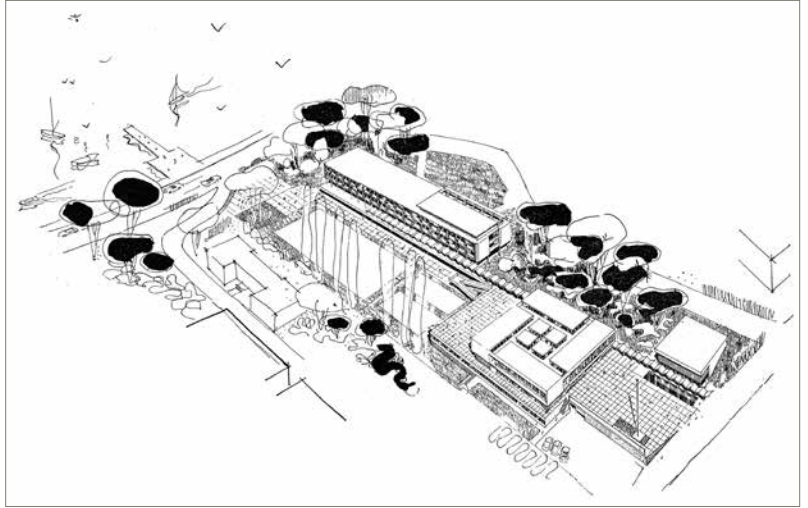
Kaynaklar:

- Akay, Z. (2011) "İstanbul'un Farkedilmeyen 'Modernite'si", *mimar.ist*, 39, s.67-75.
Anonim (1946) "İstanbul'da Maliye Binaları; Y. Mimar Faruk Çeçen", *Arkitekt*, 1946/9-10, s.203-206.
Anonim (1960) İstanbul Moda Koleji Proje Müsabakası, Mimarlar Odası İstanbul Şubesi.
Anonim (2006) *Oda Tarihinden Portreler: Maruf Önal* (Söyleşi: Mücella Yapıcı), TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi.
Anonim (2008) "Süreyya Operası Dönüşüm Sürecinin Kent Merkezi Bağlamında İrdelenmesi", *Yapı*, 323, s.72-79.
Atılğan, A. (2019) *Kadıköy'de Zaman*, K-İletişim.
Bayhan, İ. (1968) "Kadıköy Koyu Üzerinde Bir Deneme", *Arkitekt*, 1968/2 (330), s.62-63.
Coşkun, B. S. (2010) "İstanbul Reks Sineması", Türkiye Mimarlığı'nda Modernizmin Yerel Açılımları VI,

DoCoMoMo, Türkiye Ulusal Çalışma Grubu, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi.

- Göze, H. (2007) *Kadıköylü Yıllarım*, Kubbealtı.
Oran, S. (1938) "Kadıköy ve Civarı İmar Planı İçin Bir Etüd", *Arkitekt*, 1938/12, s.352-354, 358.
Sayar, Z. (1937) "Kadıköy Hali İşletilemez mi?", *Arkitekt*, 1937/7, s.198-200.
Türkoğlu, İ. (2017) *Eskişehir'da Kadıköy*, Ege Yayınları.

Moda Koleji Yarışma Projesi, 1. Ödül, Gökçetin Kanra, Ercan Evren, perspektif (İstanbul Moda Koleji Proje Müsabakası).

Architectural Heritage of Turn of the Century and Republican Period Kadıköy

Kadıköy lays on a forgotten history like the historical peninsula of Istanbul, Ankara, Izmir, Antakya and many other Anatolian cities, without really noticing what's beneath. When the traditional Ottoman housing texture was removed to leave place for multi-story housing blocks in the mid-century the term "archaeological site" was a novelty. Kadıköy became a very popular neighborhood after it was discovered by some Levantine families, becoming a sub center of growing summer house settlements along the Marmara coast. The landfill on the bay marked the start of late Ottoman symbolic buildings, the Port and the District Municipality. In the early Republican period the Vegetable Market, which was never used, was added. Most of the public buildings are re-used for cultural functions recently, including the former Armenian Catholic Nuns School which became the Nazım Hikmet Cultural Center. The Sureyya Opera was recently regained its use thanks to the efforts of a group of architects and the local municipality. The People's House of the late 1930's is continuing its function with an alteration in the naming as People's Education Center without realizing the original quality of the symbolic building. Kadıköy's varying symbolic buildings deserve a re-use function that can be achieved through a participative method in accordance with the identity of the most cultured quarter of the metropolis.